ایسکی تاریخیمیز

(کۆک تورکلر)

یازوچی : عبدالرحیم معصومی

کابل

هجری ۱۳۸۵میلادی ۲۰۰۶

www.ezgu.org

ايسكى تاريخيميز

(كتوک تورکلر)

بيرينچي جلد

يازوچي : عبدالرحيم معصومي

كابل
هجري ١٣٨٥ميلادي ٢٠٠٦

www.ezgu.org

كتاب تۆغريسيده
- كتاب نينگ آتي : ايسكي تاريخيميز
- يازوچي : عبدالرحيم معصومي
- باسيلگن ييلي : هجري شمسي ۱۳۸۵ ميلادي ۲۰۰۶
- باسيگن ييري : كابل
آيدين افغانستان فرهنگي انجمني نشرياتيدن (۲)

www.ezgu.org

بسم الله الرحمان الرحيم

رشته غه چېكتي نېچه ذريتيم

(حضرت امير عليشېر نوايي)

تورک بېگلري . اولوسي ايشېتينگ اوستده کتوک چوکمه سه قوييده
يېر ياريلمه سه تورک اولوسي نينگ يېريني يورتيني و کلتوريني هيچ
کيم بوزه آلمه يدي...

(بيلگه قاآن)

www.ezgu.org

اوشبو كتابني ميني بوكونلرگه يېتكيزگن مهربان آتم و آنم گه هديه قيله من

www.ezgu.org

منتدار ليک

قيمتلي وقتي ويارديمني ايه مسدن كتا بني باشدن آخريگه چه اوقيب، يوْل قوْيبلگن خطالرني توزه تگن جناب محمد عالم كوهكن گه ،ديزاين ايشيده ياردمچي بولگن حرمتلي فضل احمد بورگيت گه و شو كبي كتابني باسيب چيقه ريشده مادي ياردم كوْرسه تگن حرمتلي صبرالدين رحماني گه منتدارليک بيلدېره من.

www.ezgu.org

كتاب مندرجه سي

بيرينچي فصل

نوبت صفحه

١- تورک اولسي نينگ آنه يورتي..... ١
٢- ايسکي توركچه..... ٢
٣- کوک تورک آتي ٢
٤- کوک تورک بيراغي..... ٣
٥- تورک ملتي نينگ قوله گن الفبالر..... ٥
٦- کوک تورک اورخون الفباسي..... ٦
٧- کوک تورک امپراتورليگي نينگ اداره سيستمي..... ٧

ايکينچي فصل

٨- کوک تورک امپراتورليگي..... ١٠
٩- بيرينچي کوک تورک خاقانليگي..... ١١
١٠- شرق کوک تورک خاقانليگي..... ١٣
١١- غرب کوک تورک خاقانليگي ١٤

اوچينچي فصل

١٢- ايکينچي کوک تورک خاقانليگي..... ١٦

www.ezgu.org

١٣- قاپاغان نينگ سياستيده ايکي مهم مقصدي بار ايدي ١٩
١٤- بيلگه قاآن ، اولوسي اوچون ايکي فکري بار ايدي..... ٢١
١٥تونيوکوک..... ٢٢
١٦- کلتگين..... ٢٣
١٧- بيلگه قاآن..... ٢٤

تورتينچي فصل

١٨- بينگو تاش ادبياتي..... ٢٦
١٩- کوک تورک بينگو تاشلري..... ٢٧
٢٠- کوک تورک امپراتورليگي و دوره سي ٢٩
٢١- کوک تورکلرده ييل لر نينگ آتي ٣٠
٢٢- کوک تورکلرده اوليم مراسمي..... ٣١
٢٣- تورک اولوسي اوچون بوري نينگ اهميتي..... ٣٢
٢٤- کوک تورک ينيسي آبده لري و کوک تورکلرتو
غريسيده ايشلش لر..... ٣٣
٢٥- کوک تورکچه متن نمونه لري..... ٣٤
٢٦- منبعلر..... ٣٥

www.ezgu.org

سوزباشي

قولينگيزده گي کتاب تورکلرتاريخي نينگ بيرقسمېني تشکيل ايتگن کوک تورکلرامپراتورليگي دوريدن بحث اېته دي. معلوم که، بوتون تورک اولوسي نينگ اېنگ ايسکي يازووي تاريخي (ميلادي ۵۵۲ نچي يېل دن ميلادي ۷۴۵ يېلگه چه بويوک امپراتورليگ تشکيل ايتگن) کوک تورکلردوريگه بارېب تقله دي. درحقيقت يېر يوزيده کي بوتون تورک اولوسي نينگ بيرينچي يازمه يادگارليکلري تاريخي کوک تورکلر بيلن باشلنه دي .تاريخ، فرهنگ و اوزليگيميزني بيليش ، کوک تورکلر تاريخي واولردن بيزگه ميراث قالگن ارزيگولي مدني ميراثني اوزگنمسدن ممکن ايمس.کوک تورکلردن قالگن يازمه تاريخي- مدني آبده لرتورک ملتي نينگ ايلک يازمه اثري ديېر. تاشلرده يازېب قالديريلگن تورکي تيلده گي بيرينچي خط لر،کوک تورکلري رهبرلري نينگ فکروانديشه لرېدن حکايت قيلوچي قيمتلي اثرسنه له دي.

کتاب نينگ يازيليشيدن کوزلنگن اساسي مقصود افغانستان تورکلري اوزاوتميشلريني اوزېبک تيليده يازيلگن کتابلرآرقه لي اوزگه نيشگه قره تيلگن. مينگه بير نيچه کيشي بيزتورکلرکيملرميز،آته بابا لريميزکيملربولگنلر و کېليب چيقيشيميز توغريسيده بيلمه يميز ديگن سواللربيلن مراجعت قيليب علا جي بولسه بو باره ده کتاب يازيشيمني سوره گن اېدېلر. اوشبو کتاب مذکورسوراغلرنينگ بيرقسميگه جواب بولر ديگن اميد ده من .

www.ezgu.org

معلوم که، هربیراولوس نینگ اوزیگه خاص تاریخي ، ادبیاتي ، تیلي ، دیني و فرهنگي بار. هربیر ملت اوز تاریخي ، تیل و فرهنگیني اوزگنیشگه مجبور وهر بیر ملت ، ملت بولیشي اوچون تیل ، تاریخ ، ادبیات و فرهنگ گه ایگه بولیشي کیرک. سیزحرمتلي کتابخوانلر(ایسکي تاریخیمیز) نی اوقیب تورکلرتاریخي نینگ بیرقسمیدن آزمي کوپمي خبردار بوله سیزدیگن امید ده من. اولوغ تینگري مینگه عمروجان ساغلیک بیرسه انشاالله بشقه اثرلرني هم سیزگه تقدیم قیلیش نیتیم بار.

www.ezgu.org

بیرینچی فصل

تورک اولوسی نینگ آنه یورتی :

هربیر ملت نینگ اوزیگه خاص تیلی ، فرهنگی و یورتی بولـه دی. بیر یوزی ده کی توپراق پارچه لریده دنیانینگ تورلی ملتلری حیات کیچیره دیلر . معلوم که، اولریشب تورگن حدودلرآته بابا لریدن میراث قالگن. بیز نینگ هم آته بابالر یمیزهم اوزیورتلرینی قولدن بیرمسلیک و اونی کینگه یتیریش اوچون مجادله لرقیلیب کیلگنلر. بعضی بیر ملتلر اوزلری نینگ تاریخی پیرلرینی مدافعه و محافظه قیلالمه ی یورتلری همده اوزلری نینگ تاریخی کیم لیگلرینی یوقاتگنلر. اما تورک ملتی هر چاغده آته - بابالردن قالگن میراثگه ایکه بولیب اوز اولکه لری حدودلرینی قوریقلشده کتته فداییلیک ایتگنلرو بوکون کوره میز که تورکلر ایگه بولگن کینگ توپراققه دنیا ده هیچ بیر ملت ایگه ایمس . حاضرهم تورک ملتیگه منسوب خلقلر ختایدن تارتیب مرکزی آسیا همده اروپا نینگ اورته قسمیگه چه بولگن کینگلیکلرده استقامت قیلهِ دیلر .

تورکی خلقلرنینگ ایسکی وطنی شرقده مانچوریا دن باشلاب غربده ارال کولی و خزردینگیزی گچه بولگن کینگ بیرساحه دن عبارت .

www.ezgu.org

ایسکی تورکچه :

اساسا ایسکی تورکچه ۵۵۲ م -۷۴۵ م ییل لر آره سیده حکم سورگن کؤک تورکلر نینگ تیلی و ۷۴۵ م ییلده کؤک تورکلر امپراتورلیگینی ییقگن اویغورلر نینگ تیلیدن عبارت. قاره خانیلر اویغور لر نینگ تاثیری آستیده اویغورچه سؤزلشردیلر. شو سببدن ایسکی تورکچه تیلی کؤک تورکچه و اویغورچه دن عبارت بؤلیب ایکیگه بؤلینگن.

کؤک تورک آتی :

تورک تیلی یازیتلردن باشلب کؤک تورک، اویغور و قرا خانیلر(بیشینچی و اون اوچینچی عصرلر) تیللری ایسکی تورکچه بؤلگن. آسیا بویوک هون امپراتورلیگیدن سؤنگره هر جهتدن ایکینچی سوپر تورک امپراتورلیگی دیر. کؤک تورکلر بیرینچی بارتورک دولتینی تشکیل اپتیب و بوتون تورک ملتیگه تورک آتینی بیریش شرفیگه اپریشگنلر. کؤک تورک دولتی ییقیلیشیدن سؤنگ تورکلر هر یانگه آیریلیب کیتیب بشقه بشقه دولتلر قورسه لرهم تورک کلمه سینی اؤزنامليدن آلیب تشلمه گنلر .بونی اویغورتورکلری ، تورکمن تورکلری ، اؤزبیک تورکلری ، آق چای تورکلری مثالیده کؤریش ممکن .کؤک تورکلراؤزدوری نینگ اینگ بای مدنیتلی ملتی اپدی .سیاسی تماندن کوچلی بؤلگن کؤک تورکلر

www.ezgu.org

اقتصادی تماندن هم به قوت ایدیلر. کوک تورک امپراتورلیگی بیقیلگندن سونگ تورکی اهلتلری هر یانگه اروپا ،آسیا اینگ ایریم منطقه لری اینیقسه اورته آسیا گه بیرلشب هر بیری آیری دولت قورسه هم کوک تورک کلتوری، سیاستی و اداره سیستمینی اوزلشتیریب اوندن فایده له نیشگه اینتیلگنلر. کوک تورکلرگه کوک تورک آتینی بیریش باره سیده محقق لرقوییده گی خلاصه گه کیلگنلر.

- کوک کلمه سی کوک یوزی (آسمان) معناسیده
- تورک کلمه سی کوچ و قوت معناسیده

اسلامدن آلدین هم تورک ملتی تهنگری اینگ بارلیگیگه ایشانردیلر. دنیا ،حیوان و انسان لر اینگ یره تگن قادر ذات بولیشی کیرکلیگی ایشانچی یوزه سیدن قیلینگن ایزله نیشلر نتیجه سیده تهنگری تعالی اینگ کوک (آسمان) ده بولیشیگه قناعت قیلگنلر. شوندن سونگره کوک تورک (الهی کوچ) معنا سینی افاده لوچی عباره اوله راق پیدا بولیب کوک تورکلردولتی اینگ سیاسی همده ملت اینگ اتنیک نامی گه ایلنگن.

کوک تورک بیراقی

دنیا سیاستیده بیرق، دولتلروملتلر اینگ مهم رمزی قدریتلریدن حسابلنه دی. بیرق بیردولت و ملت اینگ تمثیلچیسی دیر. بیرق اینگ رنگی واونده کی نشانلر هربیرملت اینگ اوزیگه خاص بولگن کلتوروفرهنگ , عنعنه و دنیا قره شینی تمثیل ایته دی. دنیا ده هربیرملتگه خاص آته بابالردن میراث قالگن بیرقلری هم بار . کوک تورک چاغیده هم تورک ملتینی تمثیلچیسی بولگن بیرقی باراهدی. او چاغده تورک ملتی اینگ یعنی کوک تورکلر

www.ezgu.org

بیرقی نینگ رنگی کۆک رنگده بۆلیب بیرقده گی رمز یا سمبول بۆری نینگ باشی ایدی. کۆک تورکلربیرقی نینگ رنگی کۆک بۆلیشیگه ، کۆک تورکلرنینگ آسمانگه سیغینگنلیکلری سبب دیله دی . کۆک تورکلربۆرینی دوستلیک و یخشیلیک تمثالی دیب بیلگنلیکلری باعث بۆری نینگ باشینی بیرق ودولت رمزی صفتیده قبول اپتگنلر.

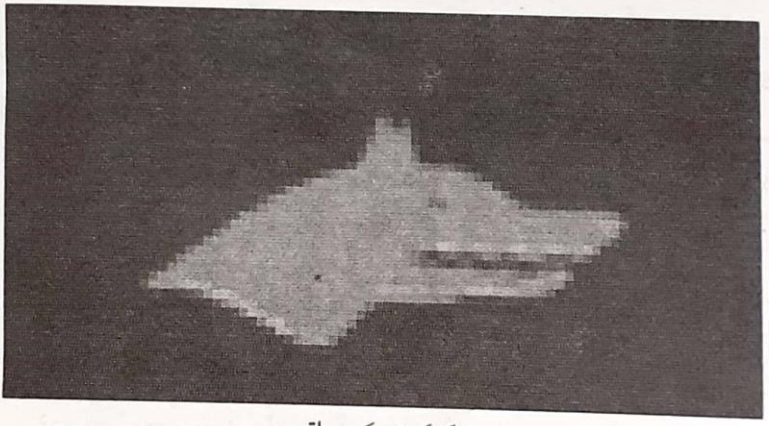

کۆک تورک بیراقی

www.ezgu.org

تورک ملتی قؤله گن القبالر :

تورکلرپرکره سیده ایری ایری یورتلرده استقامت اپتگن لیکلری سبب تورلی القبالرنی قؤله گنلر. حرف سیس نینگ افاده سی بؤلگنی اوچون هربیر سیس هر بیرتیلده تورلی حرفلر و شکل لر بیلن کورساتیلماقده. تورکلر هم اؤزلری نینگ القبالرینی اختراع قیلیب قؤله گنلیکلری تاریخده معلوم. بو هم بیزنینگ ملتیمیزنینگ اوزاق و بای تاریخی مدنیت اپگه سی بؤلگه نیمیز نینگ دلیلی دیر. بوتون تورک ملتی نینگ قدیمی ادبیاتی نمونه لری اؤز القباسیده یازیلگن .

کؤک تورکلر چاغیده بوتون تورک اولوسی بیر قاآن نینگ اطرافیده اپدیلر . دینی ، تیلی و القباسی بیربؤلیب بیرلیک موجوداپدی. اما کؤک تورک دولتیدن سؤنگره اویغور تورکلری چاغیده آیریلیش باشلندی . اویغوردولتی دولت آتینی اؤزگرتیریب اویغور آتینی بپردی تیلی و یازووی هم اؤزگردی. اؤشندن سؤنگره تورکلرنینگ دنیا نینگ هر تمانیگه کیتیب پیرله شیشی باشلندی و اپریم حدودلرده اپریم القبالرنی قؤله دپلر.

سلجوقلی تورکلرهم تورکلر ارا القبا بیرلیگینی تامینله شگه اورینگنلر. اسلامی – تورک یازووی آتی بیلن تورکلر اراسیده یازوو بیرلیگینی سقله گنلر. سلجوقلی تورکلردن سؤنگره غرب وشرق تورکلری و باشقه بوتون تورکلر، اسلامی – تورک القبا سینی قوله گنلر.

بوکون دنیا تورکلری تیل و دین بیرلیگیگه ایگه لر. فقط القبا بیرلیگیگه ایگه ایمسلر. تورک اولوسی بوکونگه چه اورهون ، اویغور ،

www.ezgu.org

عرب ، سغد ، کیریل ، لاتین ، مانی ، براهمی ، سوریانی ، رومی و سلاف کبی الفبالرده یازگنلیکلری تاریخده معلوم.

کؤک تورک (اورهون) الفبا سی

کؤک تورک متنلریگه اورهون دریاسی چیگره سیدن تاپیلگنی اوچون اورهون آتی بیریلگن . اورهون ده یشه گن تورکلر تمانیدن استفاده بؤلگنی اوچون توروک ویا تورک الفباسی دییله دی. اورهون تورک الفباسی تورک ملتیگه مخصوص بؤلگن الفبا سنه له دی. تورک اولوسی تمانیدن یره تیلگن اوشبو الفبا ایسیق قؤرغان یازووبگه اؤخشه یدی. هونلر ،کؤک تورکلر ، بوتون اؤرته آسیا تورکلری و اروپا تورکلری تمانیدن استفاده قیلینگن کؤک تورک اورهون الفبا سی ۳۸ حرف دن عبارت. تورت ٤ حرفی سیسلی (واول) و ۸ سیس نی مقابله سی دیر. ۳٤ حرفی هم سیس سیزدیر. ییته، اووق ، قوو ، وق ، اوق ، قو ، نچ ، ند کبی هجا لرایری حرفلربیلن کورساتیله دی. سیسلی حرفلرنی سیس سیز حرفلر اؤقیته دی . کؤک تورک اورهون یازووی راست دن چپ تمانگه یازیله دی . کلتگین ، تونیوکؤک و بیلگه قاآن آبده لری اورهون الفبا سیده گی شاه اثرلر دیرو اوشبو اثرلر تورک ملتی نینگ بیرینچی یازوو نمونه لری حسابلنه دی.

www.ezgu.org

کۆک تورک الفباسی‌نینگ نمونه‌سی

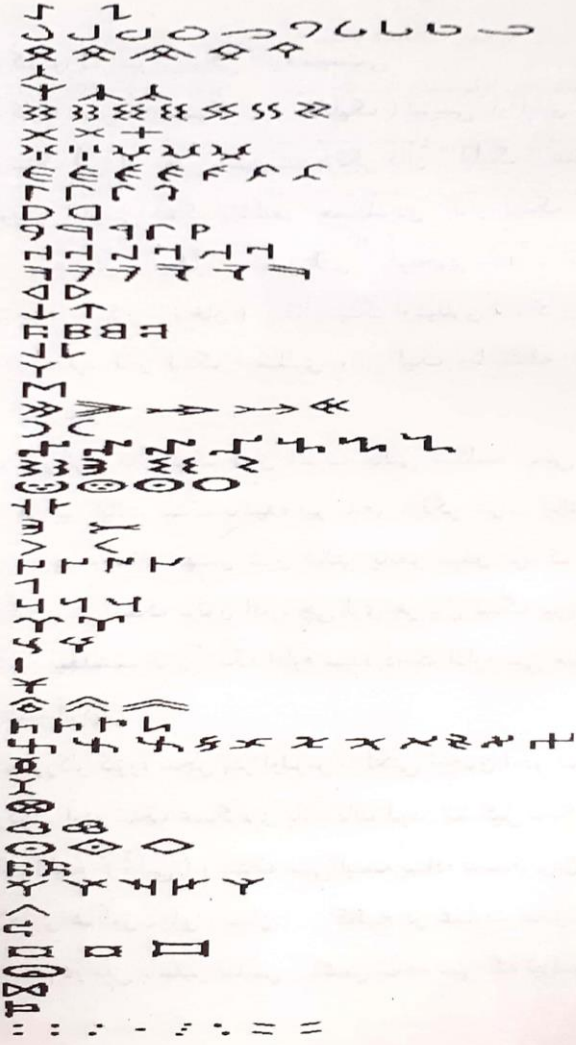

www.ezgu.org

کوک تورک امپراتورلیگی اداره سیستمی :

کوک تورکلرده عموماً اریستوکرات (خانلیک) تیزیمی بار ایدی. اوتوکنده (بیرشهرنینگ آتی) یعنی باشکینتده بولگن قاآن " ایلیگ " عنوانی بیلن بوتون تورک اولوسی نینگ باشلیغی حسابلنردی. قاآن نینگ خاتینی " کاتون " باله لری " تیگین " کیلین لری " قونچوی " دیب اته لردیلر. قاآندن کیچیکلر " کان " (خان) و قاآن نینگ اوغیللری " شاد ویا یابغو " دیب نامللنرایدیلر، قاآن نینگ اوغیللری والی لیک ویا بشقه یوکسک مقاملرده ایشلردیلر.

کوک تورکلرده قاآن لیک شرق وغرب ایالتی شکلیده ایکی بولیمگه آیریلگن. هر بیر ایالت نینگ باشیده بیر یابغو بولگن غرب ایالتی نینگ یابغو سی درجه و مقام جهتدن شرق ایالتی یابغو سیدن بویوک سنلگن. کوک تورک دولتی نینگ بوتون اداره چی لری هر بیل نینگ بیرینچی آیی نینگ باشیده بیغلیشب قاآن نینگ اداره سیده دولت اداره سی مساله لری اوستیده جلسه آلردیلر.

کوک تورکلر کوره شچن بیر اولوس بولگنی اوچون اردو گه بویوک اهمیت بیرگن . اردو نینگ عسکرلری یاش باله لردن تشکیل تاپگن بولیب کوچیلیگی آللیغ (آتلی) و بشقه سی ایسه پیاده عسکرلردن عبارت ایدی. سلاحلری هم اوق ، یای (کمان) ، و قیلیچ دن عبارت ایدی. اوروش تخنیک لری هم دواملی باسقین قیلیش و دشمن ساحه سی گه تیزلیک بیلن

www.ezgu.org

کیریشدن عبارت بولگن . تورک اولوسی هر زمان آزادلیک , وطن ،ملت ، ناموس و بیرق اوچون کتوره شگن . هیچ بیر زمان دشمندن قورقمه گن.

تورک اولوسی اصلاً کوچمن شکلیده یشب چارواچیلیک بیلم مشغول بولگن. دولت نینگ اقتصادی اولوسدن آلینگن سالیق و اوروشلرده قولگه کیلگن مالللردن تأمین بولر ایدی. دولت نینگ جغرافی ساحه سی کتته بولماقده باشله گنده تورک اولوسی زراعت ، صنعت ایشلریگه اهمیت بیریب کوچمنلیک حیاتیدن بیرله شیشگه اوتگنلر. خصوصاً چین ایپک یولی گه ایگه بولیشلری اقتصادلریگه بویوک تأثیر قالدیرگن.

www.ezgu.org

ایکینچی فصل

کؤک تورک امپراتورلیگی :

کؤک تورک امپراتورلیگینی سیاسی و تاریخی جهتدن اوچ بؤلیمگه هجره تیش ممکن:

۱- بیرینچی کؤک تورک قاآن لیگی (۵۵۲- ۶۳۰)

۲- چین حاکمیتی (۶۳۰ – ۶۸۱)

۳- ایکینچی کؤک تورک قاآن لیگی (۶۸۲ – ۷۴۵)

بیرینچی کؤک تورک خاقانلیگی

چین اثرلریده کؤک تورکلر هونلردن کهلیب چیققن لیکلری اپتیله دی .اسینا عایله سی بؤریدن بؤلگن دیب یازیلگن. کؤک تورکلر زمانیده کؤک تورک حکمداری نینگ عایله سی گه اسینا دییلگن. تورک ملتی نینگ بؤریدن دنیاگه کهلیشی روایتی شو حکایه گه اساسلنگن. کؤپ اوزاق زمانده اوروش اثناسیده تورکلر ساووق قیش کونیده یمان حالتده ایکنلر بؤری کیلیب تورکلرنی نجات بیرگن ئیله دی باشقه بیر افسانوی حکایه ده. شو سببدن بؤری تورک دوستی و آته سی فلسفه سی موجودو شو سببدن بؤلسه کیره ک بوتون تورکلر بؤری نینگ باشینی کیسیب تام اوستی وبا دیوار اوستیده قویه

www.ezgu.org

دیلر در حقیقت بتوری نینگ باشی تورکلرنینگ ملی سمبولی بتولگن. بتوری نینگ باشی قوییلگن اویگه کوز تیگمه یدی اوشبو اویگه جین شیطان و بلا نظر تشله مه یدی ،خیر و برکت کیله دی دیگن توشونچه لرموجود . اوشبو عادتتورکی ایلاتلر آره سیده هلی هم یشه ماقده.

کتوک تورکلر تاریخ صحنه سیگه چیقگنده جوآن جوآن لر حاکمیتیده آلتای تاغلری اطرافیده یشه گنلر. تیمیرچیلیک بیلن شغلله نیب جوآن جوآن دولتیگه ملتیغ توزاتیب بیرردیلر. بومین نینگ آته سی آهی ان تورکلر نینگ رهبری اپدی . بو سببدن اونگه" شاد" لقبی بیریلگن اپدی.

تورکلر ٥٤٦ ییل گه جوآن جوآن دولتی گه قرشی چیقدیلر فقط بومین تورکلرگه مانع بتولدی. بو سببدن بومین اوزینی بیر رهبر صفتیده کوروب جوآن جوآن دولتی حکمداری نینگ قیزی بیلن اویلانماق اوچون جوچی یوباردی. اما جوآن جوآن حکمداری تمانیدن رد اپتیلدی. بومین منفی جوابنی آلگندن سونگ قهر له نیب جوآن جوآن دولتیگه قرشی اوروش قیلدی. اوروش نتیجه سیده جوآن جوآن دولتی نینگ توچراق لرینی آلیب ٥٥٢ ییل اوتوکن نی مرکز اعلان قیلیب (خاقانلیگینی)دولتینی قوردی وایل کاغان لقبی بیلن تانیلدی.

بومین سواش بویچه یانیده تورگان ایستمی آتلی کیچیک اینی سینی یابغو(یاردمچی) اعلان قیلیب دولت نینگ غرب تمانی نینگ حاکمیتینی اونگه بیردی. بومین کوک تورک دولتینی قورگن ییلی وفات قیلدی. بیریگه اوغلی موکان تختگه اولتیردی. بیر یاندن ایستمی بیر یاندن موکان فتح قیلماقده اپدیلر.(٥٥٣- ٥٧٢) اراسی موکان نینگ حاکمیتی بیلن اولوغ و کوچلی بیر دولت حالتیگه ایریشکن اپدی .

www.ezgu.org

چین نینگ ایسکی اثرلریده موکان کوپ تعریف قیلینگن. موکان ۵۵۵ ییلی جوآن جوآن قالدیقلرینی اوْرته دن کوتاریب توپراقلریگه حاکم بوْلدی. اینقیسه تان و قیرغز اولکه لرینی هم اوز توپراقیگه قوْشدی. کوپ قیسقه مدتده اولکه نینگ چېگره سی بیزانس و ساسانیلر چېگره سیگه اولاشدی. بوبوک سیاستچی دولت آدمی ایستمی قیزینی ایران نینگ شاهی آنوشیروان گه تورموشگه چیقردی. سوْنگره ایران نینگ یاردمی بیلن آق هون - افتالود اوْرته دن کوتارب ایران بیلن تقسیم قیلدی. بو سببدن اوْرته آسیا اپک یولی گه ۵٦٤ کوْک تورکلرایگه بوْلدیلر. آنوشیروان مذکور تقسیماتگه قناعت قیلمه ی کوْک تورک دولتیگه قرشی فعالیت باشله دی. شونینگدیک ایستمی بیزانسلر گه یاناشب بیزانس لر بیلن ساسانی اورته سیده ساواشگه سببیت بیردی. ساسانی بیزانس اوروشی نتیجه سیده ساسانیلر حاکمیتدن چېتله تیلیب قیین حالتده قالدیلر. بو سببدن بیر مدتدن سوْنگره اسلام اردو سی ایرانگه حمله قیلیب موفق بوْلدی. دولتینی کته بیر کوچگه ایلتیرگن موکان ۵۷۲ ییلده اولدی. موکان نینگ ییریگه اوکه سی تاپو (۵۷۲- ۵۸۱) تختگه اولتیردی.

دولت نینگ کوچلی چاغیده تختگه اولتیرگن تاپو ارقه ارقه گه کوپ مهم سیاسی ینلیش لر قیلدی. بو لردن ایکیته سی مهم اېدی. بیرینچیسی چین حکمداری نینگ قیزی بیلن اویلانگنی و ایکینچیسی بودیست لیک دینینی قبوْل قیلیب حمایه قیلگنی. شو کبی یانلیش لر ارقه ارقه گه رخ بیریشی خلق ایچره ناتینچ لیکلرگه سبب بولیب دولت کوچسیزله نیب پرچه له نیش درجه سیگه ییتدی. غربده کوچلی تورک دولتینی قورگن ایستمی ۵۷٦ ییلده اولدی. ایستمی نینگ ییریگه اوْغلی تاردو (۵۷٦-٦۰۳) کیلدی. تاپو هم

www.ezgu.org

۵۸۱ ییلده عالمدن اوتدی اورنیده اوکه سی نینگ اوغلی اشبارا کیلدی. اشبارا بیلن تاردو نینگ اؤرته سیده نزاغلرپیدابولدی. یخشی خاقان بؤلگن اشبارا اؤرته گه بیرلیک برابرلیک کلتیرالمه دی. چین اوشبو فرصتدن استفاده قیلیب ایکی تورک حکمدار آراسیده کؤپراق نفاق تشله دی. تاردو ۵۸۲ ییلیده دولت نینگ غرب تمانیگه اؤز دولتینی اعلان قیلدی. بونینگ نتیجه سیده کؤک تورک دولتی ایکی گه ایریلدی. غرب کؤک تورک خاقان لیگی - شرق کؤک تورک خاقان لیگی.

شرق کؤک تورک خاقانلیگی

کتته مشکللرگه روپه ره بؤلگن اشبارا اؤز اردوسی ایچیده قتل و ظلمگه باشله دی. خلق اشبارا دن نفرتله نیب چین دن یاردم ایسته دی. چین حمله سی نتیجه سیده اشبارا چین نینگ حاکمیتینی قبول قیلدی.

کؤک تورک امپراتورلیگی حکمدارعایله لری ارا نفاق توشتی تورکلراؤز اولکه سینی ترک ایتیب چین تمانگه کوچه باشله دیلر. بو اثناده اشبارا(۵۸۷) ییلده وفات قیلدی. اشبارا دن سؤنگره بیر نیچه حکمدار حاکمیت تیپه سبگه کیلدی. اوشبو حکمدار لر آراسیده ضعیف حکمدارلرهم بار اپدی. بو ضعیف حکمدارلر چین لیکلر نینگ فرمانیدن اطاعت قیلیب اولرگه سالیق تؤلردیلر. اما کوچلی و سیاستلی حکمدارلرچین لیکلر نینگ فرمانیگه بؤی سؤنمه ی اؤزلری نینگیؤلیدن باررردیلر. لیکن چین اؤز منفعتینی کؤزلب فعالیت لر قیلردی مثال اوچون،تورک توپراغیگه ایلچی ستاتوسو بیلن و چین لیک قیزلرنی تورک خاقان لری بیلن اویلندرب خدماتی فعالیت لرینی سوردیریب تورک حکمدارلرینی بیربیریگه توشوروب ایچ ساواش

www.ezgu.org

چیقاردیلر. هربیر ایچکی نزاعده معنویاتی ضعیف حکمدارلرگه یاردم قیلیب تخت گه منفعت قولگه کیریتر اپدیلر. بیر مدت سونگره تورک خاقانی چولا چین نینگ اوشبو اوینیدن آگاه بولیب چینگه قرشی باش کوتردی فقط چین لیک خاتینی ایچیتگ تمانیدن ٦٢١ ییلیده زهرله نیب اولدیریلدی. چولا نینگ ییریگه تختگه اولتیرگن اوکه سی کیالی ینگه سی بیلن اویلانیش غفلتیگه انجام بیردی. چین کیالی دن کوپ استفاده لر قیلدی و نهایت کیالی بیر اوروشده مغلوب بولیب چین گه یوباریلدی. ونهایت ٦٣٠ ییلده چین لیک حکمدار تا ای تیسونگ اوزینی تورکلرنینگ حکمداری اعلان قیلدی .بو بیلن شرق کوک تورکلراوز مستقل لیگینی یوقاتدیلر.

غرب کوک تورک خاقانلیگی

٥٨٢ ییلیده شرک کوک تورک خاقانلریدن اوزینی ایرگن تاردو هر ایکی تمانینی هم اوز اداره سی آستیگه آلیش اوچون کوپ کوچ ایشله تدی . اولکه سی نینگ حدودینی کینگه یتیریشگه موفق بولدی. ایران نینگ ایچکی سیاستیگه اره له شیبمنفعت قولگه کیریتدی. حتا ٥٩٨ ییلیده ایران نینگ شرقیگه حاکم بولدی. ٦٠٠ ییلیده تورک ملتی اراسیده نفاق قتنه سینی تشله گن چین نینگ اوستیگه حمله قیلیب مهم یوتوغلرنی قولگه کیریتدی.اما چین لیکلر قاچاه دیگن اثناده سو قودوغلریگه زهر توکیب قاچدیلر.تورکلر قودوغده کی سو نینگ زهرلی بولله نلیگینی بیلمه ی ایچیب زهرلندیلر و کته تلفات بیرگن تورکلر آرقه گه چیکینیشگه مجبوربولدیلر. تاردو تورک بیرلیگینی تأ مینلش اوچون کوپ کوره شدی لیکن موفق بوله آلمه دی. تاردو ٦٠١ ییلده

www.ezgu.org

چین لیکلردن مغلوب بولدی و ۶۰۳ ییلده کوزلردن غایب بولیب درکسیز یوقالدی.

تاردواورنیگه کیچیک نبیره سی تونگ یبغو کیلدی. تونگ یبغو (۶۱۹- ۶۳۰) ییل لری آراسیده اولکه ده آسایشته لیکنی برقرار ایتدی.تونگ یبغو جوده احتیاط کاربیرانسان ایدی . اولکه نی هر جهت دن توزاتتی فقط دولتی نینگ قویاشی پارله گن چاغیده اون آقلر و قرلوق لرعصیان قیلدیلرتونگ یبغو ابه سی بیلن روی بهرگن مناقشه نتیجه سیده ابه سی تمانیدن ۶۳۰ ییلیده اولدیریلدی. بو کوندن سونگره اوزینی ییغیب آلالمه گن غرب کوک تورک خاقانلیگی چین حاکمیتی ترکیبیگه کیردی. کوک تورک خاقانلریدن بعضی لری حاکمیت تیپه سیده بولسه لرهم چین نینگ فرمانیده ایشله شگه مجبور ایدیلر. کوک تورک دولتی ۶۵۸حاکمیتی ییلده پایان تاپدی.

www.ezgu.org

اوچینچی فصل

ایکینچی کؤک تورک خاقانلیگی

۶۳۰- ۶۸۰لرده ۵۰ ییل کؤک تورکلر اوچون استقلالینی یوقه تیب ماتم چاغی یؤلیب یؤلگن اپدی. اؤرته آسیاده بیر ملت صفتیده تیل و کلتورلرینی محافظه ایتکن یؤلسه لرهم مستقل بیر دولتدن محروم بولدیلر. بو باره ده کؤک تورک آبده لریده "تورک اولادی بهگ یؤلیشی کیرک اپدی قل یؤلدی تورک قیزی خاتین یؤلیشی کیرک اپدی جاریه (کنیز) یؤلدی " بشقه بیر آبده ده ایسه " اولکه سی یؤلگن ملت اپدیم اولکم قه ییرده ،خاقانی یؤلگن قوم اپدیم خاقانیم قه ییرده " دیب افسوسله نیب یازلگن.

کؤک تورک آبده لریده کؤک تورکلر فلاکتگه یولیقن لیکلریگه اوچ اساسی سبب کؤرسه تیلگن :

۱- سؤنگ کیلگن خاقان لرنینگ تجربه سیزلیگی : اوغول آته کبی اوکه اکه کبی یؤلماپدی. کیچیک کاغان لر(خاقان) باشگه کیلدی . حکمدارلیک قیلالمه دیلر. تورک بیگلری تورک آت لرینی آتب چین آتلرینی آلیب ۵۰ ییل اؤزلرینی محکوم قیلمش لر.

۲- تورک قومی نینگ یانلیش حرکتلری : " تورک ملتی آچ قالگنیده توق لیک ایسیگه کیلمس توق یؤلگنیده آچ لیک ایسیگه کیلمس اپدی. بو سببدن خاقانینی سوزلریگه قولاق سالمای یورتینی ترک اپتیب غربگه شرق گه

www.ezgu.org

کیتندی بشقه خاقان لر نینگ حاکمیتیگه کیردی و اؤزینی پریشان قیلدی. تینگری هم اونگه اولیم بهردی. تورک ملتی اولدی" دیب افسوس قیلینه دی.

۳-هوشیار چین لیکلرنینگ سیاستی و تبلیغاتی : " چین قومی نینگ تیلی و تحفه سی شیرین بؤلر ایمیش. شیرین تیلی و تحفه سی بیرینچیده اؤزاق قوم لرنی یقین قیلر سؤنگره اکه اوکه اینا غه و اوشه ملت نینگ ایچیگه نفاق سالیب ایچکریدن بیقار ایمیش . "

اوشبو ۵۰ ییللیک فلاکتدن سؤنگره آتی کتابه لردن بیلینگن و اسینا عایله سیدن بؤلگن قوتلوغ ۶۸۰ ییلده استقلال اورشیگه باشله دی. تورک ملتی نینگ استقلالی اونینگ آرزو سی اهدی. اوشبو امید بیلن بیرینچی ده چین نینگ شمال تمانیده کی تورکلر اراسیده مخفی شکلده هدفی نی یاییب اولرنی اؤزیا نیگه آلدی. قوتلوغ نینگ بو حرکتی گه قوشیلگن کیشی لر سانی ۵۰۰۰ کیشیگه اییتدی .اوشبو حرکت گه سابق قومندانلردن تونیوکؤک هم حصه قوشدی.

قوتلوغ بیلن تونیوکؤک ۶۸۱ ییلده چین نینگ شمال تمانیده کی یون چو شهری گه باسقین قیلیب ۳۰ مینگ ته آت قوی ایچکی و تیوه قولگه کیریتدیلر. بو حمله نتیجه سیده بشقه قاتیلگن لر بیلن کؤپراق کوچلی بؤلب چوگای و قرا قم کبی ییرلرگه ایگه بؤلدیلر .اصلاً هدف اوتیکان اهدی قرشی لریگه اؤغوز تورکلری چیقدی. ۶۸۲ ییلده اؤغوز تورکلری بیلن اوروش قیلیب موفقیت قازاندی .اوتیکان گه ایگه بؤلدیلر. قوتلوغ قاغان صفتیده اعلان بؤلیب ایلتریش عنوانی بهریلدی .

www.ezgu.org

قوتلوغ قا آن ایکی اوکه سی کاپاگان و توسییو نی یابغو (یاردمچی) تعین قیلدی. استقلال نینگ قولگه کیتیریش و کتوک تورک دولتی نینک قورولیشی اثناسیده بیرینچی پلانده بیر آلگن تونیوکتوک نی " آیغوچی " دولت مشاوری تعین قیلدی و اردو نینگ توزاتیشی اداری و دیپلوماسی ایشلرنی اونگه تاپشیردی. بو شکلده کتوک تورک دولتی نینگ تشکیلاتی قوریلدی. ینگی قاآن لیک نینگ یعنی کتوک تورک دولتی نینک هدفی بیللی ابدی بیرینچی هدفی چین نینگ اوستیگه حمله قیلیش ابدی. ۶۸۲ ییل دن ۶۸۷ ییلی گه چه چین دولتی نینگ اوستیگه ۴۵ مرتبه حمله صورت تاپتی . هر بیر حمله ده ه چین اردوسی مغلوب بولگن و او ولایتلرگه کتوک تورک دولتی ایگه بولدی.

یادگارلیکلرده بو توغریده" تنگری بیورگنی اوچون دشمن لرنی اطاعت گه آلگن تیزه سی بولگن گه تیزه چوکتیرگن باشی بولگن لرنینگ باشینی خم قیلدیرگن ابدی. تورک توره سینی (عنعنات) تکرار تیریلتیرگن ملی قهرمان قوتلوغ قاآن اوتوکان توپراقلریگه آچتیگی بوری باشلی سانجاق (بیرق) آستیده ۶۹۲ ییلیده اولدی.

قوتلوغ قاآن اولگنده اوغیللری هلی یاش ابدیلر . بیلگه ۸ و کلتیگین ۷ یاشیده بولگنی اوچون اوکه سی قاپاغان تختگه اولتیردی. قاپاغان هم تونیوکتوک نینگ یاردمی بیلن کتوپ فتح لر قیلیب کتته سیاستچی صفتیده تانیلدی.

www.ezgu.org

قاپاغان نینگ سیاستیده اوچ مهم مقصود کؤزلنگن اپدی :

۱- چین دولتیگه باسیم اؤتکزیش: بونینگ هم ایکی سببی بار اپدی. کؤک تورک دولتی نینگ خوفسیزلیگینی تامینلش وتورک اولوسی نینگ آزیق-آوقت گه بؤلگن احتیاجینی برطرف اپتیش اپدی.

۲- چین نینگ هر تامانیده یشه یدیگن تورکلرنی بیرلشتیریب تورک اردوسی و تورکلر اقتصادینی کوچلنتیریش .

۳- آسیا قاره سیده تورکلر بیرلیگینی تامینلش.

٦۹۸ییلده قاپاغان اؤز هدفلریدن ایکی سیگه موفق بؤلگن اپدی. اوچینچی هدفیگه موفق بؤلیشی اوچون ماوراالنهر گه ایگه بؤلیشی کیرک اپدی. بو هدفگه اپرپشیش بیرینچیدن چین ،تورک قوملری اورته سیده نفاق تشلب اولرنی اوروشگه ترغیب ایتگنی وماوراالنهرگه اسلام اردو سینینگ باستیریب کیرگنی باعث قیین اپدی.

کؤک تورک دولتی ایچیده تورک قوملری تمانیدن بعضی عصیانلر کؤتریلراپدی. اما کتته عصیان اؤغوز تورکلری تمانیدن۷۱٤ ییلده اجرا بؤلدی ، قاپاغان جوده آغیروضعیتده قالدی . اؤغوز تورکلری قرشی سیگه اوروشیب موفق بؤلدی. یکه اؤزی قه یته یاتگه نیده باییرکو تورکلریدن بیر کیشی تمانیدن ۷۱٦ ییلده قتل اپتیلدی.

قاپاغان اؤلگندن سؤنگ اؤغلی اینال بوگو تختگه اؤلتیردی . لیکن اینال بوگو آته سی و ابه سی کبی سیاستنی بیلمس اپدی. آز مدتده دولت کوچ

www.ezgu.org

سیزلندی. تورک اولوسی اینال بوگو دن تختنی قوتلوغ قاآن نینگ اؤغیللری بیلگه و کلتیگین گه بیریشینی التماس قیلدی. اما اینال بوگو اوشبو التماس گه ردجوابی بیردی. سؤنگره اینال بوگو نینگ ایناغه و قریناشلری تورک اولوسی بیلن اینال بوگو قرشی سیگه فتنه اویوشتیریب تختگه ایگه بؤلدی. بیلگه ۷۱۶ییلده قا آن بؤلدی . کلتیگین ایسه کؤک تورک دولتی اردو سی نینگ باش قوماندانی بؤلدی. ۷۰۵ ییلیدن بیری عالی محکمه اعضالیگی وظیفه سینی بجرگن بیلگه قاآن نینگ قه یین آته سی تونیوکؤک گه آیغو چی لیک دولت مشاورلیگی وظیفه سی بیریلدی .

بیلگه قاآن تورک ملتی نینگ وضعیتی و اؤزی نینگ تختگه کهلیشینی بونده ی بیان اینه دی

" تنگری تورک اولوسی یشه سین دیب مینی تختگه اولتیرغیزدی. ییگید ک ایچکید ک و کییگید ک نرسه سی بؤلمه گن اولوسگه قاآن بؤلدیم . آته میزو ابه میز نینگ چیقارگن تورک اولوسی نینگ آتی سانی اونوتلمه سین دیب اوکم کلتیگین بیلن کیچه وکوندوز یاتمای چاپیب ایشلادیک".

بو ایکی اکه اوکه بیلگه بیلن کلتیگین نی اؤغوز تورکلری اویغور تورکلری و قرلوق تورکلری عصیان کؤته ریب کوچلسیزلنتیرماقده ایدی. بو عصیانلرنی هم یاتدیریشگه موفق بؤلدی. اؤغوزتورکلری چین چیگره سیگه چه کیتیشگه مجبوربؤلدیلر .

بیلگه قاآن تورک اولوسی نینگ بیر آز اؤزی نی بیغیب آلیش گه احتیاجی بؤلگنینی حس قیلیب چیندن بارش التماس قیلدی .چین تورک اولوسی نینگ بو یمان حالتینی اؤزیگه یخشی فرصت بیلیب ۷۲۱ ییلیده کی

www.ezgu.org

اوشبو بارش ایسته گی گه اوچ یوزمینگ کیشیلیک اردو بیلنحمله قیلیب جواب بیردی و بو نینگ یانیده تاتابیلر باسیمللر کبی تورک اولس لری نی الاتیب اوز صفی گه آلگن اپدی. اما تونیوکۆک کبی بیر سیاست متخصصینی اوزیانیده آلگن بیلگه قاآن بیرینچی دن تورکی قوم لرگه حمله قیلیب اولرگه ایگه بۆلدی لر . سۆنگره چین دولتی نینگ اوستیگه ۱۰ مرته حمله قیلیب مذکور حمله لر نتیجه سیده چین نینگ لیانگچو کانچو و یاآنچو ولایت لریگه ایگه بۆلدیلر. اوشبو اوروشلر نتیجه سیده تورک اردو سی نینگ باسیمیگه طاقت قیلالمای بارش تیلاماق گه مجبور بۆلدی . نهایت ۷۲٤ بیلیده بارش شرطنامه سی امضاً بۆلدی .

بیلگه قاآن نی اولوسی اوچون ایکی فکری بار اپدی .

- بیرینچیسی تورک تۆپراغیده کی شهر لراطرافینی دیوار قیلیش .
- ایکینچیسی بودیست وتاآیست دینلری نینگ عبادتگاه لرینی توزاتیب اوشبو دینلر نینگ فلسفه سینی تورک اولوسی ارا رواجلنتیریش.

تونیوکۆک بو فکر گه قرشی بۆلگه نینی شو شکلده آچیقلە گن : " تورک اولوسی نینگ سانی چین االولوسی نینگ بیر فیصدی هم بۆلمگنی اوچون دیوار آراسیده یشه شی ممکن ایمس . بودیست و تاآیست دینلری هم تورک ملتی ماس ایمس . تورک اولوسی اوشبو دینلر بیلن مشغول بۆلسه اوروشلرگه مغلوب بۆله دی.

تونیوکۆک جوده عقل لی بیلگه سیاستچی اپدی. بیلگه قاآن نینگ فکریگه شو سببدن قرشی چیقر اپدی که تورک اولوسی نینگ سانی آز دشمن نینگ قرشی سیگه هر زمان تعرض گه بۆله آلماپدی . دشمن حمله قیلگنده

www.ezgu.org

کوچی پیتمه گن صورتده آرقه گه چپکینیب توره دی و فرصت تاپگندن سؤنگ تعرض قیله دی. تورک اولوسی هر زمان بو شکلده اوروشلرگه موفق بؤلگن. تونیوکؤک عمری نینگ کتته قسمینی سیاست و تورک اولوسی نینگ استقلالی اوچون اوروشلر ده صرفله دی .بویوک تجربه گه ایگه بیر نظامی سیاست آدمی بؤلگنی اوچون فکرلری بیلگه قاآن تمانیدن قبؤل اپتیلدی .

تونیوکؤک:

اوشبو بویوک سیاستچی تونیوکؤک حقیده حاضرگه چه پترلی بیلگیگه ایگه ایمسبیز. ایسکی اثرلردن کونیمز گه چه کیلگن بیلگی لردن ۷۲۵ییلی دیر که اشبو بیلگی بیزلرنی تونیکؤک باره سیده آزگینه ایدین قیلگن. او نینگ تاریخده چین دن کیلگن ایلچی گه ترجمانلیک قیلگن ایکنلیگی اپتیله دی. بوندن بشقه معلومات بؤلمه گنی اوچون ۷۲۵ میلادی ییلده اولگن دیب تخمین قیلینه دی.تونیوکؤک تورک اولوسی اوچون بیر قاآن ایدی. چونکه بشقه تورک قاآنلریگه کوره او حربی و سیاسی ساحه لرده بویوک تجربه گه ایگه ایدی. چین نینگ اینگ ایسکی اثرلریده تونیوکؤک باره سیده کؤپ مهم سوزلر یازیلگن. تونیوکؤک باشاری کورساتکن بوتون تورک قاآن لریگه یاردم ایتکن بیر شخصیت دیر. تونیوکؤک نی یانیگه آلیب مجادله قیلگن قاآنلرموفق و تونیوکؤک نی یانیگه آلمای مین من دیب مجادله قیلگن قاآنلر ایسه ناکام بؤلگنلری معلوم. چونکه تونیوکؤک چین سیاستیگه کلتور و مدنیتینی یخشی بیلرایدی . ۷۳۲ میلادی ییلده تیکلنگن کلتگین یادگارلیگی ده هم تونیوکؤک باره سیده بحث قیلینگن .

www.ezgu.org

کلتیگین:

کلتیگین ۷ یاشرلیگیدن بهری تورک ملتی نینگ استقلالی اوچون مجادله قیلر اهدی. بو سببدن تورک و چین اثرلریده یخشی سوزلر بیلن کلتیگین باره سیده بحث قیلینگن. اولوس سیور و اولکه سیور کلتیگین ۷۳۱ میلادی ییلیده ٤٧ یاشیده اولگن. کلتیگین اولگندن سؤنگ اولکه گه خلق ارا بویوک یاس و نا امیدلیک سایه سالگن. کلتیگین تورک اولکه سی و تورک اولوسی اوچون بویوک مجادله لر قیلگنی اوچون تورک اولوسی اونی کؤپ سیور اهدی. شو سببدن تورک اولوسی و اکه سی بیلگه قاآن تمانیدن ۷۳۲ میلادی ییلیده یره تیلگن آبده ده اونینگ شانیگه لایق سوزلر یازیب قالدیرگن. اماچین دولتی تمانیدن کیلگن مکتوبده بیرینچیدن تورک اولوسی و بیلگه قاآنگه تسلیت بیلدیریب سؤنگره کلتیکین آتیگه تیکلنگن یادگارلیگ نینگ بیر تمانیده چین یازووی یازیلیشی التماس قیلینگن. چین دولتی نینگ اوشبو التماسی تورک اولوسی و بیلگه قاآن تمانیدن قبول ایتیلیب کلتیگین یادگارلیگی نینگ غرب تمانیده چین یازووینی یازگنلر. کلتیگین نینگ اولیمی اکه سی بیلگه قاآن و تورک اولوسینی کؤپ مایوس قیلگن. شو سببدن بیلگه قاآن اوکه سی کلتیگین اوچون شو سوزلرنی ییغلب یازگن:

" کیچیک اوکم کلتیگین اؤلدی . کؤزار کؤزیم کؤرمس بؤلدی، بیلر بیلگیم بیلمس بؤلدی . تقدیر تهنگری تعالی نینگ دیر . کیشی اؤغلی اؤلماق اوچون یره تیلگن دیر . قرهدیم کوزدن یاش، یورکدن فریاد کیلیب ییقیلدیم ، تورک اولوسی قان ییغله هدی " .

www.ezgu.org

بیلگه قاآن:

بیلگه قاآن ایکی بویوک یاردمچی سی کلتیگین و تونیوکوکنی قولدن بیرگندن سونگ کیتون و تاتابیلرنینگ قارشی سیگه آلگن باشاریلری دن بشقه مهم اجراآتی کوریلمگن دیر. اینگ سونگ بیلگه هم ۷۳٤ ییلده وفات قیلدی. بیلگه قاآن کوپ ملتچی و بویوک سیاستچی بیر انسان ایدی. تورک دولتینی اوزایاغی اوستیگه استوار توره آلیشی اوچون کوپ مجادله لر قیلگن. اوزاق ییللر اولوسی گه خدمت قیلگن بیلگه قاآن نینگ اینگ کتته فضیلتی اولوسی گه اعتماد قیلیب اوزحلقینی سیو گنی ایدی.

ای تورک اولوسی

" یوقاریده کوک چوکمگنده و اشاغیده ییر تیشیل مه گنده سینینگ ایلینگ نی (دولتینگ نی) هیچ کیم بوزه آلمه یدی." دیب تورک اولوسی نینگ کوچلی ییرملت بولگنینی بیلدیرماقچی بولگن.

بیلگه قاآن نینگ اولیمی تورک اولوسینی چیکسیز درجه ده پریشان قیلدی. ۷۳۵ ییلده بیلگه قاآن آتیگه بیر آبده (یادگارلیک تاشی) تیکلندی. آبده ده گوزل سوزلر بیلن بیلگه قاآن ایسلنه دی. ینه چین حکمداری نینگ آرزو - التماسی بیلن آبده نینگ غربی تمانیگه چین تیلیده یازیله دی.

بیلگه قاآن نینگ ایکی اوغلی بار ایدی. بیرینچی اوغلی نینگ آتی تورک بیلگه قاآن و ایکینچی اوغلی نینگ آتی تینگری خان ایدی. بیلگه قاآن اولگندن سونگ ییریگه اوز عایله اعضالریدن بیری کوتریلیشی کیرک ایدی. فقط بیلگه قاآن نینگ اوغیللری تورک بیلگه قاآن و تنگری خان اولکه

www.ezgu.org

نی اداره ایتتیش یاشلریده ایمس ایدیلر . شو سببدن تورک اولوسی نینگ ایسته گی بیلن بیلگه قاآن نینگ خاتینی پوفو تخت گه اوّلتیردی. بیلگه قاآن نینگ خاتینی تونیوکوک نینگ قیزی ایدی. تونیوکوک اوزی موفق بیر قوماندان بولسه هم قیزی دولتنی باشقارالمه دی . تورک اولوسی ارا ایچکی نزاعلر تاپیله باشله دی .کوک تورک اولکه سی گه نفاق توشدی و اوشبو فرصتدن استفاده قیلیب اویغور، باسمیل و قرلوق تورکلری دولت گه ایگه بولیب اداره نی قولگه آلدیلر. بیر زمان گچه باسمیل حکمداری قاآن (پادشاه) بولدی . بیر نیچه مدت سونگ باسمیل حکمداری نی اوّرته دن کوتاریب اویغور حکمداری قوتلوغ کول بیلگه ۷٤٥ییلیده قاآن (پادشاه) بولدی. یعنی اوشبو تاریخ دن سونگ اویغور دولتی قوریلدی.

www.ezgu.org

تورتینچی فصل

بینگو تاش ادبیاتی

تورک اولوسی ، تورک تاریخی و تورک آتی بیرینچی بار یازیلگن یازوو دیر .. بیر ملت نینگ ملت بولیشی اوچون بیرینچی ده تاریخی و تیلی بولیشی کیرک . یعنی بیر ملت نینگ ملت بولگنی نینگ اثبات قیلیش اوچون تاریخی شجره و اسناد گه ایگه بولیشی کیرک. ۱٤٥٤ ییل ایلگری یازیلگن اوشبو بینگو تاش ادبیاتی و بینگو تاش لری بوتون تورک ملتی اوزبیک ،تورکمن ،قزاق اویغور، قرا چای ،قیرغیز و . . . لرنینگ بویوک بیر ملت لیگی و یوکسک بیر مدنیت گه ایگه بولگن لیگی نینگ تاریخی حجتی دیر .

کوک تورک امپراتورلیگی چاغیده باشقه بیر ادبیات اورته گه کیلگن. بینگو تاش ادبیاتی آتی بیریلگن اوشبو ادبیات بوتون تورک اولوسی نینگ بیرینچی یازمه ادبیاتی دیر.

بینگو تاش : دایمی و ابدی تاش معناسیده دیر. کوک تورکلر چاغیده قاآن لر وفات قیلگندن سونگ اولر آتیگه تورک اولوسی تمانیدن تاشلرگه او لرگه بغیشلاه نیب گوزل سوزلر واولگن کیشی نینگ گپلریدن اقتباسلریازیلردی. اوشبو سوز لرتورک اولوسی ارا ابدی قالیشی اوچون مذکور آبده لرگه " بینگو تاش " دیب نام بیرگنلر. کوک تورک دولتی چاغیده یازیلیب تیکلنگن

www.ezgu.org

اوشبوتاشلر اورخون دریاسی اطرافیده بولگنی اوچون اورخون تاشلری هم دیب اتلگن. اویغور تورک دولتی چاغیده یازیلیب تیکلنگن تاشلرگه ایسه اویغور بینگو تاش لری آتی بیریلگن . بینگو تاشلر اطرافی دیواربیلن اوره لگن ۱۹۰۰ متر مربع بیرنی اوز ایچیگه آلگن کتته بیر ساحه ده تیکلنگن .

کوک تورک بینگو تاشلری

۱- ماخان قاآن

۲- چویرین

۳- حویتو تامیر

٤- ایشبارا تامگن تارکان

٥- کول ایچ چور

٦- آلتون تامگن تارکان

۷- تونیوکوک

۸- بیرینچی اورخون (کلتگین)

۹- ایکینچی اورخون (بیلگه قاآن)

۱۰-نالاحیا

۱۱- ایحه نور

۱۲- حانگی دی

۱۳ تالاس

یز تاریخی بیلگی لریمیز نینگ برچه سینی اوشبو یادگارلیک تاش لردن قولگه کیتیرگن میز.

www.ezgu.org

ایسکی دور لرده آته لریمیز تاریخی بیلگی لر و او چاغده بۆلگن مهم مساله لر ویا تورک اولوغ لری نینگ قیلگن مهم ایشلرینی تاشلرگه یازر ایکن لر . شو اوچون آتی نی هم بینگو تاشلری یعنی ابدی تاشدېب ناملب بیزدن کېینگی اولاد لریمیز گه میراث قالسین دېب امید قیلگن لر. بوکون ایگه بۆلگنیمیز تورک تاریخی بیلگی لری نینگ کۆپینچه سی اوشبو آبده لردن آلینگن بیلگی لر دیر. کۆک تورک چاغی ده کی یازیلگن تاشلر گه " اورخون تاشلری (آبده لری) " ویا " کۆک تورک بینگو تاشلری " اویغور تورکلری چاغیده یازیلگن تاشلرگه ایسه "اویغور بینگو تاشلری " آتی بیریلگن. شو نینگ اوچون اوشبو آبده لرگه بوتون تورک ملتی صاحب چیقماقده.

www.ezgu.org

کوک تورکلرگه تبعگیشلی دولتلر و ییل لر

۱ . کوک تورک دولتی (۵۵۲-۷٤٤)

بومین قاآن (۵۵۲)

غرب کوک تورک دولتی (۵۸۵-٦۵۹) شرق کوک تورک دولتی

ایسته می (۵۵۲ – ۵۷٦) ایشبارا (۵۸۱ – ۵۸۷)

۲ . کوک تورک دولتی (٦۸۰ – ۷٤٤)

قوتلوغ قاآن (٦۸۰- ٦۹۲)

قاپاغان قاآن (٦۹۲- ۷۱٦)

بیلگه قاآن (۷۱٦- ۷۳٤)

بیلگه قاآن نینگ خاتینی پوفو خاتون (۷۳٤ – ۷٤٤)

www.ezgu.org

کؤک تورکلرده ییل لر نینگ آتی:

کؤک تورکلراون ایککی ییل گه اون ایکی حیوان نینگ آتی نی بیرگن لر. اون ایکی تورک قومی اوشبو حیوان لر آتی بیلن بیلینر ایکن. بو کون هم تورک اولوسی و باشقه بعضی خلقلر آره سیده ییل لر نینگ آتی حیوانلر آتی بیلن نامله دی بو هم کؤک تورکلردن میراث قالگن.

۱- سیچان = چیشقان

۲- اود = اوکوز

۳- پارس = پلنگ

٤- تابیشقان = تاوشقان

٥- لو = اژدها

٦- ییلان= ییلان

۷- یونت = آت

۸ – قوی = قوی

۹ – بیچین = میمون

۱۰ – تکاگو = تاووق

۱۱ – ایت = کوچیک

۱۲ – تونگوز = دونغیز

ییل نینگ آی لری آتیگه ایسه بیرینچ , ایکینچ , اوچونچ تورتینچ ..... شکلیده اون ایککی گچه دوام ایتدی. کؤک تورک چاغیده ییل قویاش گه کوره حساب بؤلر ایدی. اویغور , کؤک تورک , بلغار کبی ایسکی کتابه لر

www.ezgu.org

اوشبو تقویم اساسیده یازیلگن دیر. اوشبو پیل آتلری حاضرگچه هم سقله نیب قالگن.

کوک تورکلرده اؤلیم مراسمی :

کوک تورکلرده اؤلیم مراسمیگه " یوگ " آتی بیریلگن ایدی. کوک تورکلرده اگر بیر کیشی اؤلسه اونینگ اؤلیگی بیر چادر (خیمه) نینگ ایچیگه قویردیلر هر کیم اؤلیگ آتی گه بیر قوی ویا بیر آت سوییب قربان قیلیب چادر نینگ تشقری سیگه قوپر ایکنلر. هر کیم آت لرنی بیتتی مرتبه چادر نینگ اطرافیده فریاد بیلن ییغلب ایلنتیرر ایکن. چادر نینگ اطرافیده ییغلب ایلنگونچه یوزینی کیسیب ،قانه تیب قان بیلن کوز یاشی قوشیلیب آقر ایکن. " قان ییغله ماق" سوزی اوشبو دوردن قالگن بؤلیشی ممکن. سؤنگره اؤلیکنی کؤمماق اوچون اویغون بیر کون نی بیللی قیلر ایکن لر. بیراو اگر بهار ویا یاز آی لرده وفات قیلگن بؤلسه ، اونینگ جسدینی درختلرپیراغلری توکیلگینچه کوممه ی قوپر ایکن لر. اگر کوز ویا قیش آی لریده اؤلگن بؤلسه اونینگ اؤلیگی نی درختلر پیراق آچگینچه کوممه ی قوپر ایکن لر. اؤلیک نینگ کومیلر کونی پتیب کیلگنده بیرینچیدن اؤلیکنی آتی نی اؤتگه یاندیرپب کولینی وباشقه نرسه لرینی اؤلیک بیلن بیر ییرده کومرایکنلر. اؤلگن کیشی اوروشلرده نیچه کیشینی اؤلدیرگن بؤلسه قبری نینگ اوستیگه اؤشنچه تاش تیکردیلر. اؤلیک کومیله دیگن کونی بوتون قریناشلری ییغلیب قربان سوییب و قبر نینگ اطرافیده آت چاپتیریب ، یوزینی کیسیب فریاد بیلن ییغلرلر ایکنلر. قبر نینگ اوستیگه تاش تیکرلرمیش تیکیلگن تاش نینگ معناسی شو ایمیش اگر بیر انسان تمانیدن اولدیریلگن بؤلسه اولگن انسان او دنیا ده اولدیر گن انسان نینگ ییتیمی بؤله دی .

www.ezgu.org

کؤک تورکلرده اؤلیم مراسمیگه " یوگ " اؤلگن کیشی اوچون ماتم توتکن کیشی گه " یوگچی " و اؤلیم اوچون ییغلاگن کیشی گه ایسه " سیگیتچی " دیگنلر.

تورک اولوسی اوچون بؤری نینگ اهمیتی

(بوزقورت)

- تورکلرنینگ اؤرته آسیا ده افسانوی یول کورسه توچی سی و رهبری سنلگن

بؤری بیلن تورک ملتی مناسبتی حقیده تورلی فکر لر بار. دنیا بؤیلب تاریخچیلربو باره ده خیلمه خیل فکرلربیان قیلگن اپتگنلر.

اؤرته آسیا تورکلری نینگ اسلام دن آلدینگی داستان لریده بؤری آتی کؤپ ذکر اپتیلگن. داستانلرده تورک اولوسی نینگ کوچ . قوتینی تمثیل قیله دی. بؤری نینگ باشی ایسکی تورکلرده اردو نینگ نشانی بولگن.

بؤری نینگ باشینی اردو نینگ سمبؤلی قبؤل قیلیش لری نینگ سببی ایسه بؤری نینگ قوی . تیز وجسوربیر حیوان بؤلگنی دیر. شو سببدن چین لیک لر تورک عسکر لریگه بؤری دیپرایکن لر. اسلامدن آلدین اؤغوز تورکلری اردوی سی هم " بؤری سیسی اوروش نعره میز بؤلسین " دیب جنگلر ده حمله قیلگنلریده بؤری نینگ سیسی نی تقلید قیلیب هجوم قیلر ایکن لر. شو سببدن تورک داستانلریده بؤری عنصری موجود. " بوزقورت داستانی " یعنی بؤری داستانی معناسی ده دیر.

www.ezgu.org

اورخون- ینیسی آبده لری

کتوک تورکلر و اورخون - ینیسی آبده لری توغری سیده دنیا عالم لری تمانیدن هر تمانله مه تپکشیرو ایشلری آلیب باریلگن.

" روس خدمتچی سی ریمیزوف ، سویدن لیک صاحب منصب یاگن سترلینبرگ ، میسیر شمیدیت ، گریکوری سپاسیکی ، روس سیاح و یازرچیسی ن.م یدر ینیتسیف دنمارک لیک یلهیلم تامسن کبی متخصص لر و باشقه تورکیه ، چین ، فینلند ، هنگری ، انگلیس ، آلمان و باشقه بیرقطار متحصصلرمذکور آبده لر اطرافیده تحقیق لر قیلیب اثرلر یازگن لر.

www.ezgu.org

کؤک تورک آبده لریدن آلینگن کؤک تورکچه متنلر نمونه لری :

متن : تنگری تیگ تنگریده بؤلمش تورک بیلگه قاآن بو اودکه اولورتوم . صبمین توکتی ایشیت گیل اولایو اینی ایگونوم اوغلانم بیریکی اوغوشوم بودونم بیریه شاداپیت بیگ لر بیریه ترقت بویروق بیگلر .....

ترجمه : کؤک ده گی تنگری (خدا) گه اوخشاتیلیب یاراتیلگن تورک بیلگه قاآن گپ لریمنی سؤنگ گه چه ایشیت (قولاق سال) بوتون تورک االولوسی اوغول لریم آپه سینگیل اکه اوکه لریم شمالده تورکان لر جنوب ده شاداپیت بیگلر بیرلش گن....

متن : توقوز اوغوذ بیگ لری بودونی بو صبیمین ایدگوتی ایشید قتیغدی تینگله : ایلگرو کون توغسیققه بیری گیرو کون اورتوسینگرو قریغارو تون اورتوسینگارو انده ایچره کی بودون کؤپ ایتدیم .

ترجمه : توقوز اوغوذ بیگ لری و اولوسی بو سؤزیمنی یخشی ایشیت و عقل لی بیر شکلده تینگله . شرقده قویاش نینگ چیققن یېری، جنوب ده قویاش نینگ اؤرته ده بؤلگن یېری، غرب ده قویاش نینگ باتگن یېری شمال ده ایسه کیچه نینگ اؤرته سی گه چه بؤلگن چېگره لر ایچی ده گی اولس نینگ برچه‌سی مېنگه قره‌شلی دیر. بونچه اولس نی بیرلشتیردیم .....

www.ezgu.org

فایده لنیلگن منبعلر:

۱- تاریخ ایچینده تورک دیلی (تیلی) پروفیسور مصطفی اؤزقان - میلادی۱۹۹۹

۲- بویوک تورک کلاسیک لری انسکلوپیدیسی بیرینچی جلد – میلادی۱۹۸۵

۳- اؤزبیک شاعرلری بیرینچی جلد آیخان بیانی – ۱۳۶۰هجری شمسی

٤- داللوگ انترنیت صفحه‌سی

٥- عالی اؤقوویورتده ، تحصیل چاغیده مولف طرفیدن آلینگ درس نوت لری- اماسیا – تورکیه

٦. تورک تاریخی انترنیت صفحه‌سی

www.ezgu.org

www.ezgu.org

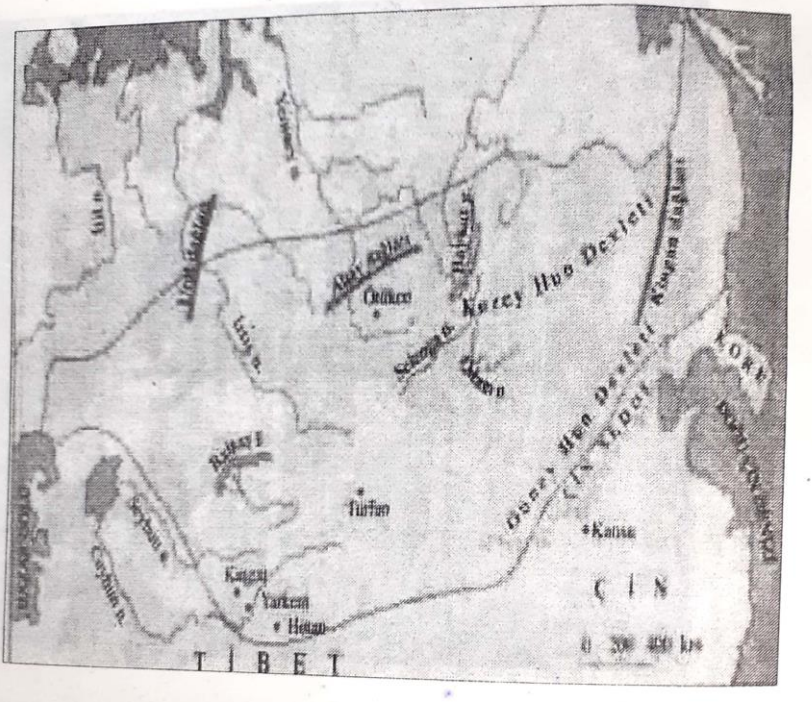
Karaş
Ölüdeniz
Kuruk Tagh
Kuruk Tagh
Kuruk Tagh

KUZEY BUZ DENİZİ
AFRİKA
ASYA
BÜYÜK OKYANUS
UMMAN DENİZİ
BENGAL KÖRFEZİ
HİNT OKYANUSU

www.ezgu.org

مولف حقیده

۱۳۵۳هجري شمسي ييلي ميمنه شهريده توغيلگن عبدالرحيم معصومي،ابتدايي واؤرته تعليماتني ميمنه شهريدهگي عربخانه تجربوي مکتبيده آليب ، ابومسلم خراساني ناميده گي ليسه ني بيتيرگچ تحصيل آليش اوچون تورکيه گه باردي.

معصومي،تورک تيلي و ادبياتي بؤييچه تورکيه نينگ اؤن دوقوزمايس عالي اؤقو يورتي، اماسيا فاکولتهسيده تحصيل کؤرهب اؤزوطنيگه قه پتدي. ا و حاضرگي کؤنده کابل عالي اؤقو يورتي تيل وادبيا ت فاکولته سي نينگ تورکي تيللردپپارتمنتيده اؤقوتوچي اؤله راق فعاليت آليب باره دي. عين زمانده عبدالرحيم معصومي معارف وزيرليگي نينگ اؤزبيک تيلي بؤييچه کميسيوني عضوي وآيدين افغانستان فرهنگي انجمني معارف بؤليمي مسوولي صفتيده ايشله پدي.

www.ezgu.org